

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

NYENYANYANA/NYENYANKULU 2018

MEMORANDAMU

TIMARAKA: 70

Memorandumu leyi yi na tipheji ta 8.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO**XIVUTISO XA 1****Makoreketelo ya Xikambelantwisiso**

- Tanihileswi ntshikelelo wu nga eka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swi fanelangi swi xupuriwa, handle ka loko swihoxo swa kona swi cinca nhlamuselo/matwisiselo. (Hambiswiritano, swihoxo swi fanele swi kombisiwa).
- Loko mukamberiwa a tirhisile marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito wolawo, naswona loko nhlamulo yi twala, u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kutani ri laveka eka nhlamulo, ri amukele.
- Ku hava maraka leyi nga ta nyikiwa eka swivutiso swa mavonelo eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa maraka.
- A ku na timaraka leti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Laha ku lavekaka tinhlamulo ta rito rin'we, kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa hi mfanelo loko rito leri lavekaka ri nkhwatihatwile/tikisiwile.
- Loko ku laveka timhaka/mikutlunya yimbirhi/yinharhu, kutani mukamberiwa a nyika yo tala, koreketa yo sungula yimbirhi/yinharhu ntsena.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swa nhlawulonyingi, amukela HISWIMBIRHI, nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka NA/KUMBE letere leri xaxameleke na nhlamulo leyi nga yona.

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A

- 1.1 Eka xifundzankulu xa Gauteng.√ eSoweto.√ (2)
- 1.2 Khigi!√
(Mukamberiwa u nyikiwa maraka hambiloko a nga vekelangi mfungho wa rihlamari hikuva a ku nga lavekangi xivumbeko xa riencisi.) (1)
- 1.3 va na mali yo tala swinene.√/B.√ (1)
- 1.4 A va lava ku ya hungasa hi ku nwa byalwa.√ (1)
- 1.5 A a baleseriwile kanharhu.√ (1)
- 1.6 Nhlokomhaka yi vulavula hi ku pfuna ka pfumba ro pfala magondzo hi maphorisa ya le magondzweni leyi yelanaka na ku pfuniwa ka Joni hi maphorisa ya le magondzweni lawa a ya sivile gondzo endzhaku ka loko a pfaleriwile endzeni ka *boot*.√√ (2)
- 1.7 Hukuri.√ Yi na masiku ya makumenharhu.√/Yi na masiku ya 30.√ (2)
- 1.8 A va fanele va tirhisile gondzo leri tirhisiwaka hi mani na mani.√√/A va fanele va nga tirhisangi gondzo ro tsemakanya loko se ri perile.√√ (2)

- 1.9 Loko munhu a ya endhawini kutani a humelela hi swilo swo biha leswi a a nga swi tivi leswaku swi ta n'wi humelela.√√ (2)
- 1.10 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi kumile dyondzo ya leswaku ku chayela movha eka tindlela ta ku tsemakanya loko ri perile swi na khombo lerikulu swinene.√√ (2)
- (Amukela na tidyondzo tin'wana leti twisisekaka.) (2)
- 1.11 Mukamberiwa u ta nyika miehleketo ya yena. Xikombiso: A a chava leswaku maphorisa ya ta vona leswi a swi tumbetile endzeni ka *boot*.√ (1)
- (Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka.) (1)
- 1.12 Hileswi xona xi nga baleselangiki.√√/Hileswi xona xi nga vangiki na xiave eka ku balesela.√√ (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: A ndzi ta ya ekerekeni ndzi ya dzunisa Xikwembu ku va xi ndzi ponisile eka khombo leri.√/A ndzi nga ha ta engeta ndzi famba hi tindlela ta ku tsemakanya loko ri perile hikuva ti va ti nga hlayisekangi no pfumala vachayeri vo tala, leswi endlaka leswaku swigevenga swi xanisa vanhu hi ku tiva leswaku a ku na lava nga ta hatla va va pfuna.√ (1)
- (Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (1)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA B

- 1.14 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ndzi vona swi ri kahle, hikuva vugevenga na vukhamba swi kota ku hunguteka.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)
- 1.15 Mukamberiwa u ta nyika nhlamulo ya yena. Xikombiso: Ndzi nga vula leswaku ntirho lowu wu kahle hikuva wu sivela vugevenga.√√

KUMBE

Ndzi nga vula leswaku ntirho lowu a wu kahle hikuva swi nga endleka swimunhuhatwa leswi swi dlayiwa hi swigevenga.√√

(Amukela na tinhlamulo tin'wana leti twisisekaka.) (2)

- 1.16 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Xi nga va xi chuhwile hi ku va leswi nga endzeni ka *boot* swi nga pfumeleriwi.√√/Xi nga va xi tshunxekile hikuva mayimelo ya xona ma komba xi nga ri ku chaveni.√√ (2)
- (Timaraka i to seketela. Amukela na mavonelo man'wana lama twisisekaka.) (2)

TINHLAMULO: XITSHURIWA XA A NA XA B

- 1.17 Switshuriwa hiswimbirhi swi humelerisa mhaka ya ku tinyiketela loku nga kona exikarhi ka maphorisa ya le magondzweni na maphorisa ya vuhlayiseki loko swi ta eka ku hunguta vukhamba na vugevenga emagodzweni.√√/ Xitshuriwa xa A xi vulavula hi maphorisa lawa ya kombeleke ku pfuleriwa *boot* leswaku ya ta secha, leswi yelanaka na leswi kombisiwaka hi xitshuriwa xa B.√√ (2)
- 1.18 Eka Xitshuriwa xa A ku humelerisiwa mhaka ya vugevenga bya le magondzweni kasi eka xa B ku humelerisiwa maphorisa ya le magondzweni lama nga ku endleni ka ntirho wa vona naswona a ku vonaki ku ri na mhaka ya vugevenga laha va nga kona.√√/Eka xitshuriwa xa A muchayeri u arile ku pfula *boot* kasi eka xa B muchayeri u pfumerile.√√ (2)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA**XIVUTISO XA 2****XITSHURIWA XA C****MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XA NDZIMANA**

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

Minkarhi yo wisa yi pfuna ku wisisa miri ya vanhu.√ Vanhu va hungasa hi ku endzela tindhawu to hambanahambana.√ Va kota ku tihlanganisa na vanghana na maxaka.√ Vatswari va tiphina na mindyangu ya vona.√ Vanhu va kuma nkarhi wo lulamisa leswi onhakeke emakaya.√ Ku endliwa mali yo tala eka tindhawu ta vuhungaselo.√ Ikhonomi ya tiko ya tlakuka hi nkarhi lowu.√

[Ntsengo wa marito = 58]

- Nkoka wa mahungu (N) = √√√√√√√ (07)
- Matirhiselo ya ririmi (R) = √√√ (03)

[Nkombo wa timhakankulu ntsena]

MAHLAMULELO YA XIVUMBEKO XO XAXAMETA TIMHAKANKULU

NKOKA WA MAHUNGU: NKOMISO/NKATSAKANYO WU FANELE KU KATSA TIMHAKA LETI LANDZELAKA:

MINTSHAHO		MINKUTLUNYA
1. Minkarhi yo wisa ya pfuna ku wisisa miri na ku phyuphyisa miehleketo endzhaku ko tirha nkarhi wo leha.	(a)	Minkarhi yo wisa yi pfuna ku wisisa miri ya vanhu.√
2. Nkarhi wo tihlanganisa na vanghana na maxaka na ku hungasa hi ku endzela tindhawu to hambanahambana wu kumeka hi minkarhi leyi.	(b)	Vanhu va hungasa hi ku endzela tindhawu to hambanahambana.√
3. Swi tele leswi onhakaka emakaya va nga kotiki ku swi lulamisa hi ku va va ri emintirhweni kambe hi minkarhi leyi va kota ku lulamisa hinkwaswo.	(c)	Vanhu va kuma nkarhi wo lulamisa leswi onhakeke emakaya.√
4. Vatswari na vona va kuma nkarhi wo ringanela wo tihlanganisa na vana va vona. Va kota ku tshama na mindyangu ya vona va nga kavanyetiwi hi nchumu.	(d)	Vatswari va tiphina na mindyangu ya vona.√
5. Leswi swi endla leswaku tindhawu ta vuhungaselo ti endla mali yo tala hikuva vaendzi va kumeka va tele.	(e)	Ku endliwa mali yo tala eka tindhawu ta vuhungaselo.√
6. Endzhaku ka ku wisa vanhu va kuma matimba na mianakanyo yintshwa yo kota ku yisa ntirho emahlweni.	(f)	Loko munhu a wisile u va na matimba na miehleketo yintshwa√
7. Mali leyi tirhisiwaka hi minkarhi leyi yi tele ngopfu kutani leswi swi tlakusa ikhonomi ya tiko.	(g)	Ikhonomi ya tiko ya tlakuka hi nkarhi lowu.√

[Ntsengo wa marito = 58]

XIYENGE XA C: NTIVORIRIMI NA MATIRHISELO YA RIRIMI**XIVUTISO XA 3:****XITSHURIWA XA D: XINAVETISO**

- 3.1 Leswaku xi ta koka rinoko ra vaamukeri va hungu.√ (1)
- 3.2 'Wa swi lava ku hlayisa mali?'√ (1)
- 3.3 Leswaku vaamukeri va hungu va hatlisa va ya xava gizara leyi nkarhi wolowo va nga si lahlekeriwa hi mali.√√ (2)
- 3.4 I wa leswaku gizara leyi hi yona leyinene ntsena leswi nga riki ntiyiso hikuva ti tele tizizara leti tirhaka ku fana na yona kumbe ku yi tlula.√√ (2)
- 3.5 Eka mpfhuka wa le kule√hikuva gizara yi humile yi helerile.√ (2)
- 3.6 I ku endlela leswaku vaxavi va nga ya tekeli enhlokweni leswaku loko va kuma xihoxo eka gizara endzhaku ka masiku ya nkombo va nga ha pfuniwi hi nchumu.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 4**XITSHURIWA XA E: KHATHUNI**

- 4.1 Swi le hofisini/entirhweni√ hikuva ku vonaka switirhisiwa swa le hofisini/entirhweni.√ (2)
- 4.2 Hileswaku entirhweni lowu ku tirhaka swimunhuhatwa leswi murhangeri wa swona a nga swi khomi ku fana.√√ (2)
- 4.3 Xi vula leswaku leswi xi tirhisaka xiswona a swi xi vuyerisi nchumu.√√/Xi vula leswaku ku tikarhata ka xona a ku xi vuyerisi nchumu.√√ (2)
- 4.4 Xi ri murhangeri wa vona u va khome kahle leswi fambelanaka na matshamelo ya xona lawa ya kombisaka ku va xi tshunxekile.√√ (2)
- 4.5 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena leri twisisekaka: Xikombiso: Ya ndzi tisela miehleketo ya leswaku ximunhuhatwa xa A i xaka ra Nkulukumba Sithole.√√ (2)
- [10]**

XIVUTISO XA 5**XITSHURIWA XA F: PROSI**

- 5.1 Ku hlekelela swinene.√/A.√ (1)
- 5.2 'Vabvana.'√ (1)
- 5.3 Nkulukumba Xibatsheke a ku ri munhu loyi a a tiveka **ngopfu** etikweni ra ka Xipikiri. (1)
- 5.4 A a nga rhandzi ku endla misavu hi swilo swa ntumbuluko.√ (1)
- 5.5 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xa yena n'wini lexi nga na nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa lexi nyikiweke. Xikombiso:

Ndzi kandziyile **kala** ra ndzilo ri ndzi hisa nenge lowu.√/
Loko u xava nyama u fanele u languta loko va yi **kala** leswaku u ta vona nxavo wa yona.√

(Amukela na maveketelelo man'wana lama twisisekaka, ntsena loko ku nga ri riendli ro kayivela.) (1)
- 5.6 Nkulukumba Xibatsheke a ku ri munhu loyi a a **tiviwa** swinene etikweni ra ka Xipikiri.√ (1)
- 5.7 Leswi swi endlile leswaku hambu ku ri vana lavatsongo, vabvana, vakhalabya na vakhegula va rhandza ku tikuma va ri na **wena**.√ (1)
- 5.8 Mukamberiwa u ta vumba xivulwa lexi nga ta hetelela hi riencisi gabaa, leri nga na mfungho wa rihlamari. Xikombiso: Tlangelo ra Sabawa ra bolo ya milenge ri nga ku siya u lo **gabaa!**√ (1)
- 5.9 A a rhandza ku vula leswaku loko munhu wo kala u n'wi tsona **n'wayitelo**√ swi tlula ka **khume**√ku n'wi tsona swakudya. (2)

[10]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 30
NTSENGO HINKWAWO: 70